

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
XI Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 28 травня 2024 року)

Суми
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Ільницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 7 від 21.06.2024 р.)

**Суспільно-політичні процеси в Україні та світі:
історія, проблеми, перспективи** : матер. XI Всеукр. наук.-
практ. конф. (Суми, 28 травня 2024 р.) / ред. колегія :
В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін.
Суми : Сумський державний університет, 2024. 197 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках XI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи», присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2024
© Автори, 2024

КУДІНОВ Д. В.

*доктор історичних наук, професор,
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка*

ПАНСІОН ГАННИ ІВАНОВОЇ В СУМАХ: НОТАТКИ ДО ІСТОРІЇ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ

Останнім часом опубліковано чимало наукових розвідок і популярних статей, присвячених минулому осередків освіти м. Суми. Переважно вони стосуються сфери середньої освіти. Натомість ланки дошкільної та початкової освіти висвітлені в краєзнавчій літературі досить побіжно. Особливо це стосується освітніх установ XIX ст. Власне, бажання виправити цю ситуацію спонукало до написання даної статті, метою якої обране описати та схарактеризувати діяльність одного з навчальних закладів початкової освіти – приватного жіночого пансіону Іванової в Сумах.

Вибір об'єкту дослідження – указаної школи – геть не був рандомним. Під час пошуків інформації з історії Сум авторові пощастило натрапити на свідчення різних боків функціонування саме пансіону Іванової. Серед них – справа про його закриття з фонду Дирекції училищ Харківської губернії Державного архіву Харківської області [3]; короткі повідомлення про установу із двох номерів «Циркулярів по Харківському навчальному округу» [4; 5]; лист соборного протоієрея Василя Нікольського щодо наклепу на його очільницю, наведений у спогадах колишнього архієпископа Харківського та

Охтирського Сави [6]; нарешті, повідомлення з книги викладача Сумського повітового училища (СПУ) Олексія Васильовича Воронцова, присвяченій історії освіти міста [1, с. 74–75]. Саме матеріали Воронцова були використані в описі нижчих шкіл дореформених Сум краєзнавицею Л. П. Сапухіною, в якому певне місце було відведене й пансіону [7, с. 3–6]. Власне, поєднання указаних джерел уможливило мету дослідження.

До початку XIX ст. сумські дівчата та хлопці навчалися у приходських школах, відкритих для дітлахів обох статей. Більше того, в перші десятиліття існування Сумського повітового училища, заснованого 1790 року, дівчата також мали змогу здобувати в ньому освіту. У 1820-ті роки цей заклад остаточно перетворився на чоловічий, що зумовило потребу в заснуванні окремих жіночих шкіл. Утім, лише в 1838 р. з'явився перший пансіон для дівчат пані П. І. Сластіон, який протягом п'ятнадцяти років надавав доволі пристойну освіту дівчатам заможних містян. Крім того, в 1840–1850-ті роки було відкрито ще дві жіночі школи, але їхнє існування виявилось нетривалим. Останнім осередком подібного типу в Сумах, як раз, став приватний жіночий пансіон вдови капітана Російської Імператорської армії Ганни Августівни Іванової (1823/24–1869), відкритий 9 вересня 1858 р. «зі ступенем приходського училища». У 1862 р. він був перерестрований як заклад із освітньою програмою на рівні повітового училища («зі ступенем повітового училища»), що передбачало не менш як чотири роки навчання. Вочевидь, відтепер до нього приймалися дівчата з базовою освітньою підготовкою приходського училища

(у 1862 р. в ньому навчалося 32 учениці) або домашнього навчання. Навчальна діяльність в школі перебувала під контролем штатного наглядача СПУ Петра Гавриловича Андрєєва. Залучені педагоги міського приходського та повітового училищ спочатку працювали в пансіоні безоплатно, але з підвищенням його статусу почали отримувати відповідну зарплату. Тоді ж була встановлена така річна вартість утримання вихованок: 100–150 руб. за «повну пансіонерку» й 50–75 руб. за «прихожанку». Чим зумовлена суттєва різниця в платі за право навчання, на жаль, з'ясувати допоки що не вдалося, як і вірогідні інші джерела грошових надходжень для функціонування закладу. О. В. Воронцов указував: щороку в ньому навчається до 25 дівчат (це відповідало кількості учениць у пансіоні Сластіон в найкращі часи його існування). Ту саму чисельність указала й перевірка 1866 року. З них понад половина учениць проживала при самому пансіоні [1, с. 74–75; 4, с. 164]. Вочевидь, останній розміщувався в садибі Іванової чи найманому приміщенні по сусідству з Іллінською церквою. Отже, він розташовувався на Засумці на Дворянській вулиці¹ (нині – вул. Ярослава Мудрого) або на Гриненківському провулку (вул. Шевченка). Будинок до нашого часу не зберігся.

Стосовно змісту навчання в жіночій школі можемо орієнтуватися на дисципліни, що викладалися в СПУ, тим більше, що його педагоги саме і вчителювали в пансіоні.

¹ Цей годонім утвердився в другій половині 1870-х років, коли були масово перейменовані вулиці Сум за рішенням міської думи. Первинна назва вулиці на час існування пансіону залишається невідомою.

Отже, ученицям викладалися такі предмети: Закон Божий, у викладанні якого законовчитель керувався Біблією (переважно Новим Заповітом), учінням про християнські таїнства, а також катехізисом Філарета; російська мова (вочевидь, викладач опирався на підручники Й. І. Паульсона для початкового засвоєння письма та читання, а також на методичні видання К. Д. Ушинського); арифметика (припустимо, курс здійснювався за підручником В. І. Міхельсона «Арифметика для дівиць» 1850 та 1866 років видання); геометрія; історія (скоріш за все, залучалися підручники й книги Н. Берте, М. Г. Устрялова, Д. І. Іловайського); географія (припустимо, навчання велося за методичними виданнями Д. Д. Семенова, а також «Навчальним атласом загальної географії» Ю. І. Симашка); чистописання; креслення й малювання. Додатково викладалися французька (обов'язкова) і німецька (вибіркова) мови та рукоділля. У 1866 р. директор училищ Харківської губернії відзначив доволі значні успіхи вихованок Іванової із Закону Божого, російської й французької мов, а також арифметики. Водночас, з історії та географії дівчата демонстрували невисокі знання [4, с. 164].

Ураховуючи той факт, що викладачами пансіону за програмою повітового училища мали бути саме педагоги відповідного сумського навчального закладу, можемо припустити, що станом на 1865 рік у пансіоні викладали історію та географії згадуваний вище О. В. Воронцов, Закон Божий – о. Никанор Олександрович Ільшєв, арифметику та геометрію – Віктор Францович Полтович, російську мову – Микола Авакумович Ткаченко,

чистописання, креслення й малювання – Федот Васильович Сластіон. Звісно, кадрові перестановки в СПУ мали відбиватися й на викладацькому складі жіночої школи. Наприклад, у 1866 р. звільнився законовчитель, О. В. Воронцов перевівся до Лебединського повітового училища, а Ф. В. Сластіон помер.

Важливе місце в закладові приділялося виховній роботі. У згаданому звіті директора училищ Харківської губернії підкреслювалося, що власниця пансіону особливу увагу звертала на чепурність, чистоту та витримку учениць, і загалом, підкреслював чиновник, «моральний нагляд за дівицями, за відгуками наглядача та інших осіб, хороший» [4, с. 164]. «Гарну репутацію» щодо пансіону та його керівниці відзначав і о. Василь Нікольський [6, с. 417]. У цілому, це досягалося як особистими високими моральними якостями, добрим характером та педагогічним талантом пані Іванової, так і завдяки продуктивній діяльності підібраних нею класних дам, які, за зауваженням О. В. Воронцова, «майже всім там завідують». Отже, виховна й організаційна робота в пансіоні трималася на постійному штаті – виховательках, тоді як викладачі працювали позаштатно й мали обмежений вплив на учениць [1, с. 75]. Можу припустити, що класними дамами могли служити родички Іванової (при неї, окрім синів, проживали донька та сестра-дівиця). У такому випадку, діяльність пансіону, дійсно, ставала сімейною справою.

На середину 1860-х років загальне становище дітища Іванової можна схарактеризувати висновком О. В. Воронцова: «заклад тримається благополучно» [1,

с. 75]. Утім, слабкою ланкою існування пансіону залишалася повна залежність його долі від особи очільниці. Її смерть, що наступила 6 лютого 1869 р., ознаменувала й припинення діяльності школи, про що було повідомлено П. Г. Андрєєвим директорові училищ Харківської губернії, а останнім – міністру народної освіти протягом тижня після кончини «содержательниці» [2, арк. 412–413; 3; 5, с. 35]. Вихованки пансіону, скоріше за все, перейшли до Сумського жіночого училища 2-го розряду, на базі якого вже наступного 1870-го року була створена Сумська жіноча прогімназія.

Пансіон Іванової знов нагадав про себе через кілька років після закриття, коли восени 1876 року в газетах «Сын Отечества» і «Голос» була надрукована анонімна кореспонденція із Сум, автор якої описав вільні манери містян, котрі нібито влаштовували «афінські вечори», були замішені в інцесті й розпусті. І все це завдяки цілеспрямованій пропаганді вільного сексуального життя серед вихованок бувшого пансіону, яку начебто проводила покійна Іванова та її класні дами. Звісно, цей наклеп викликав справедливе обурення серед громадськості й представників церкви, серед яких зберігалася добра пам'ять, яку по собі залишив навчальний заклад та його керівниця [6, с. 417–420].

Стабільне існування пансіону Іванової протягом майже одинадцяти років – свідчення правильно поставленої навчально-виховної роботи й загальної організації освітньої установи. Успішність (просвітня та прибуткова) подібних закладів закритого типу у цілому

залежала від особистості утримувача, з чого можна виснувати про неабиякі управлінські, педагогічні та загальнолюдські якості Ганни Іванової. Діяльність її школи стала значимою ланкою в розвитку жіночої освіти в Сумах (протягом 1858–1862 рр. пансіон був єдиними осередком жіночої освіти в місті), котрий, на мій погляд, був одним із попередників Сумської І жіночої гімназії.

1. Воронцов А. Учебные заведения в г. Сумах. СПб.: тип. Ф. С. Сушинского, 1865. 91 с.

2. Державний архів Сумської області. Ф. 744. Оп. 3. Спр. 1. 469 арк.

3. Державний архів Харківської області. Ф. 266. Оп. 1. Спр. 483. 2 арк.

4. Отчеты об учебных заведениях. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1866. № 17. С. 159–167.

5. Перемены в составе должностных лиц. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1869. № 2. С. 24–35.

6. Савва (Тихомиров). Хроника моей жизни. Т. 5 (1874–1879 гг.). Свято-Троицкая Сергиева Лавра: Собств. тип., 1904. 942, XXVIII с.

7. Сапуніна Л. Навчальні заклади дореволюційних Сум. Суми: б. в., 2000. 30 с.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ЛОКАЛЬНІ СТУДІЇ

Антонов Є. М.

Перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині
у творчості Віри Юрченко 3

Власенко В. М.

З епістолярію Костя Мацієвича 1922 р. 9

Гаврилишин П. М.

Виявлені джерела до вивчення біографії
Богдана Гаврилишина 15

Герасимчук О. М.

Формування організаційно-правових основ
переселення козаків Північного Лівобережжя
України на Кубань у 1820–1825 рр. 20

Зінченко І. Д.

До питання про формування кордонів України
в 40-50-х роках ХХ ст.: огляд вибраної історіографії 27

Король В. М.

Село Блотниця Талалаївського району
1950–1960-х рр. у матеріалах усної історії 30

Котельницький Н. А.

Праці В. М. Хижнякова як джерело з історії формування
клерикальної політики земської ліберальної партії
Північної України (80-ті рр. XIX ст.) 43

Лобко Н. В.

Матеріали про військову службу як джерело
генеалогічної інформації 50

Медведєв І. А.

Події лютого-березня 2022 року в Тростянецькій
громаді Сумської області: хронологія та факти 55

Пономарьова К. О.

Історія військових поселень на території України:
до постановки проблеми 61

Шуть Т. І.

Соціально-економічне життя Сум у період німецької
окупації (за матеріалами газети «Сумський вісник») 65

Тихомиров К. В.

Жертви окупаційного нацистського режиму
на території України 70

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Андрощук В. П.

В'ячеслав Липинський на дипломатичній
службі Української держави 75

Баб'як М. О., Дикий В. В.

Дипломатична співпраця УНР і ЗУНР у добу
національно-визвольних змагань 80

Гончаренко А. В.

Радянська історіографія ролі Великої Британії в еволюції
колоніалізму наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. 84

Дацків І. Б., Проць В. В.

Міжнародна діяльність Лонгіна Цегельського 90

Зінченко І. Д.

Південно-західний кордон УРСР в 40-х роках ХХ ст.:
делімітація та демаркація 95

Іванов І. А.

Діяльність Оди Нобунаги по об'єднанню Японії 99

Мірошніченко А. В.

Роль Томаша Масарика в становленні
незалежної Чехословаччини 105

Назаров М. С.

Основні етапи російсько-української війни 2022-2024 рр. 110

<i>Порфілова М. В.</i> Зародження, формування і становлення соціальної політики	114
<i>Рагуліна А. В.</i> Смертна кара за кодексами законів Давньої Месопотамії	118
<u>КУЛЬТУРА ТА ОСВІТА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ</u>	
<i>Антоненко П. Ю.</i> Коренізація як передумова розвитку українського мистецтва в 1920-1930-х роках	121
<i>Антонов Є. М.</i> Ілля Ріпин – український художник	125
<i>Гвоздицька С. М., Єсін А. І.</i> Особливості сучасного етапу розвитку витинанки на Сумщині	129
<i>Глушенок Н. М.</i> Висвітлення стану дослідження поняття міждисциплінарної інтеграції	135
<i>Дегтярьов С. І.</i> Проект Батуринського університету гетьмана Кирила Розумовського	140

<i>Дегтярєва Д. С.</i> Відстоювання феміністичних поглядів у драматичній поемі «Бояриня» Лесі Українки	149
<i>Калінін І. М.</i> Правознавство в чоловічих гімназіях кінця ХІХ – початку ХХ ст.	155
<i>Картава К. С.</i> Ганна Затиркевич-Карпинська – громадська діячка та особистість	161
<i>Кудінов Д. В.</i> Пансіон Ганни Іванової в Сумах: нотатки до історії жіночої освіти	167
<i>Маркович О. С.</i> Значення творчості Василя Кричевського	174
<i>Струпінська Д. В.</i> Неполітичні проекти Георгія Нарбути як складова української національної культури початку ХХ ст.	181
<i>Ярош Н. В.</i> Виховний процес у навчальних закладах системи державних трудових резервів СРСР (1940–1950-ті рр.)	189

Наукове видання

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
XI Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 28 травня 2024 року)

Оригінал-макет підготовлено на
кафедрі історії СумДУ

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Матеріали друкуються в авторській редакції. Точка зору редколегії не завжди збігається з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 16,77. Обл.-вид. арк. 19,83. Тираж 100 пр. Зам.№
Видавець і виготовлювач

Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.